

PRZEGLĄDY

MONIKA SENKOWSKA-GLUCK

PROBLEMATYKA PRAWNO-USTROJOWA XX WIEKU NA ŁAMACH CZASOPISM

Na wstępie sygnalizujemy kilka pozycji mających walor ogólny teoretyczny lub metodologiczny dla badań nad dziejami ustrojów i programów politycznych doby najnowszej. Marek Sobolewski w artykule *Instytucjonalizacja i personalizacja władzy państwowej*¹ porusza problem aktualny w związku ze wzrastającym znaczeniem indywidualnego przywództwa politycznego. Analizując problem stosunku między władzą personalną a władzą zinstytucjonalizowaną autor dochodzi do konkluzji, że praktykowane w nauce operowanie przeciwstawieniem tych dwóch pojęć nie rokuje dobrych wyników w badaniach nad historią ustroju. Proponuje, by w rozważaniach nad państwem i procesem jego kształtowania się posługiwać się pojęciem organizacji rozumianej jako „połączenie zasad formalnych, wzorów zależności i działania oraz faktycznie działających podmiotów”. Operowanie taką koncepcją pozwala, jego zdaniem, przewyciężyć sztywne przeciwstawianie sobie władzy osobistej i zinstytucjonalizowanej.

Wydawane przez UNESCO „Cahiers d'Histoire Mondiale” poświęciły zeszyty 1 i 2 tomu XII poglądom uczonych radzieckich na temat XX wieku (tytuł ogólny obu zeszytów: *Soviet Scholars on the Twentieth Century*). Zawarty jest tam przegląd, niestety z konieczności dość pobieżny, doktryn politycznych XX wieku. Stosunkowo dużo miejsca autorzy poświęcili wypowiedziom polskiego uczonego Leona Petrażyckiego².

Autor węgierski, O. Bihari, na łamach wychodzącego w NRD miesięcznika „Staat und Recht” ogłosił interesujące rozważania na temat prawidłowości tworzenia socjalistycznej władzy państwowej i rozwoju prawa państwowego w świetle historii³.

C. Zorgibe podjął problem: państwo a insurekcja, analizując go w aspekcie historycznym, z dość obszerną nawet egzemplifikacją, lecz tylko z punktu widzenia prawa karnego. Mówiąc o stosunku powstańców do państw trzecich autor ograniczył się do przedstawienia sytuacji zbuntowanych statków oraz portów znajdujących się w rękach insurgentów⁴.

W ostatnich latach jesteśmy świadkami szybkiego narastania literatury historycznej dotyczącej Chin XIX i XX w. Ta produkcja naukowa jest wynikiem wykształcenia w Stanach Zjednoczonych, a po części też w Europie, nowej generacji historyków władających językiem chińskim. Z tym związane jest też odwrócenie perspektywy: poprzednio zajmowano się Chinami niemal wyłącznie z punktu widzenia stosunków międzynarodowych, obecnie kładzie się nacisk na historię wewnętrzną

¹ „Krakowskie Studia Prawnicze” 1970, nr 1, s. 29—54.

² V. I. Mikheyev, N. I. Osmova, *Political Doctrines in the Twentieth Century*, s. 189—210.

³ O. Bihari, *Gesetzmassigkeiten der Errichtung der sozialistischen Staatsmacht und der Entwicklung des Verfassungsrechts im historischen Sinn*. „Staat und Recht” 1970, nr 6, s. 933—944.

⁴ C. Zorgibe, *L'Etat devant l'insurrection*. „La Revue Administrative” 1969, VII—VIII, s. 423—431.

tego kraju, m. in. na problemy ustrojowe. Orientację w tej literaturze ułatwia dokonany przez Jean Chesnaux przegląd publikacji wydanych w ostatnich latach⁵.

25-lecie proklamowania Demokratycznej Republiki Wietnamu, które upłynęło we wrześniu 1970 r., dało asumpt do omówienia rozwoju instytucji politycznych tego państwa na łamach „Staat und Recht”⁶. Z obowiązku sprawozdawcy notujemy też artykuły o Wietnamie⁷ i o Laosie⁸ zamieszczone w „Revue Juridique et Politique. Indépendance et Coopération”, chociaż poziom naukowy tego pisma budzi zastrzeżenia.

Historyków zajmujących się dziejami Trzeciego Świata zainteresuje nr 6 „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” z 1970 r., poświęcony zagadnieniu kształtowania się państw w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej. Oprócz artykułu W. Markowa o formach kształtowania się nowych państw w Azji i Afryce po II wojnie światowej (autor miał na ten temat referat na Kongresie Nauk Historycznych w Moskwie) numer ten zawiera prace omawiające specyficzne problemy narodu i państwa w Ameryce Łacińskiej, utworzenie państwa Gwinei, osiągnięcie niepodległości przez Syrię i Liban, uwagi na temat ciągłości państwa abisyńskiego oraz powstanie Demokratycznej Republiki Wietnamu.

Problematykę tworzenia się państw afrykańskich podejmuje L. J. Bonny Duala M'Bedy⁹, rozpatrując genezę i istotę afrykańskiego nacjonalizmu, pojęcie *négritude*, stosunek państw Czarnej Afryki do dawnych metropolii, a w końcu zastanawiając się nad dziejami Nigerii, traktowanymi jako paradygmat rewolucji afrykańskiej. W przeciwieństwie do Nigerii Kamerun odznacza się niezwykłą w Afryce stabilnością polityczną. Kształtowanie się ustroju tego kraju na tle jego struktur społecznych jest przedmiotem artykułu J. F. Bayarta¹⁰. Inny autor na przykładzie Górnej Wolty rozważa ewolucję polityczną, jaka następuje w wyniku wojskowego zamachu stanu — przykład sytuacji częstej w młodych państwach afrykańskich¹¹. Na uwagę zasługuje analiza roli tradycji w koncepcjach prawnopaństwowych przywódców politycznych Ghany i jej wpływ na ukształtowanie się mechanizmu władzy w I i II Republice Ghany¹².

Jest rzeczą znaną, że państwa afrykańskie stoją przed koniecznością szybkiego wykształcenia własnych kadr administracyjnych. Sprawa ta była przedmiotem zainteresowania francuskiej Akademii Nauk Moralnych i Politycznych¹³ oraz była omawiana na łamach pisma będącego organem brytyjskiego Królewskiego Instytutu Ad-

⁵ J. Chesnaux, *Histoire moderne et contemporaine de la Chine (depuis 1840)*. „Revue Historique” 1970, nr 493, s. 135—166.

⁶ D. Weidemann, *Die Geburt des freien Vietnam*. „Staat und Recht” 1970, nr 8, s. 1229—1253.

⁷ P. Isoart, *Les institutions politiques des deux Vietnams*, 1970, nr 3, s. 351—386.

⁸ P. Morel, *Aperçus sur la constitution du Laos*. Ibidem 1970, nr 1, s. 65—80.

⁹ *Die Problematik afrikanischer Staatenbildung*. „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1970, nr 3, s. 292—319.

¹⁰ *L'Union Nationale Camérounaise*. „Revue Française de Science Politique” 1970, nr 4, s. 681—718.

¹¹ P. Lippens, *Les institutions politiques de la Haute Volta*. „Revue Juridique et Politique. Indépendance et Coopération” 1970, nr 1, s. 93—110.

¹² H. Mardek, *Die Rolle der Traditionen in den staats-theoretischen Konzeptionen Nkrumahs und Busias und ihre Widerspiegelung im Herrschaftsmechanismus der 1. und 2. Republik Ghanas*. „Staat und Recht” 1970, nr 6, s. 980—999.

¹³ J. Baillou, *La contribution de la France à la formation des élites administratives de l'étranger*. „Revue des Travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politiques” 1969 (I sem.), s. 123—140.

ministracji Publicznej¹⁴. Zainteresowanie tych instytucji tym problemem jest oczywiste, zważywszy że kształcenie przyszłych wyższych urzędników administracji w byłych metropoliach to skuteczny sposób na utrwalenie wpływów tych ostatnich w nowo powstałych państwach.

Ostatni wreszcie z odnotowanych artykułów dotyczących Czarnej Afryki to artykuł R. Hyama, *African Interests and the South Africa Act 1908—1910*, w którym autor broni polityki brytyjskiej tych lat przed zarzutem lekceważenia interesów ludności murzyńskiej Afryki Południowej¹⁵.

Zagadnienie kształtowania się władzy państwowej, zwłaszcza jej centralnych organów w Algierii, w specyficznych warunkach walki klasowej właściwych krajom, które wyzwołyły się z zależności kolonialnej, analizuje na łamach „Staat und Recht” H. Baumann¹⁶. Tenże autor podjął problem przekształcania się w tym kraju terenowych organów władzy¹⁷.

W przeciwieństwie do innych krajów świata arabskiego (jak np. Egipt), gdzie prawo muzułmańskie zostało stopniowo wyparte przez nowoczesne kodyfikacje typu europejskiego, w Algierii pod rządami francuskimi prawo to nadal regulowało stosunki między muzułmanami. Jednakże w praktyce zakres jego stosowania zmniejszał się na korzyść bądź to prawa francuskiego, bądź to miejscowego prawa zwyczajowego, zwłaszcza kabyjskiego. Od 1962 r. zaznacza się w Algierii odrodzenie prawa muzułmańskiego. Orzecznictwo rozciąga jego zastosowanie na dziedziny regulowane dotąd prawem francuskim lub zwyczajowym kabyjskim, upośledzającym kobietę w dziedzinie prawa rodzinnego i spadkowego. Można przypuszczać, że tendencje te, przejawiające się dotychczas w orzecznictwie sądów, znajdują też wyraz w przyszłym algierskim kodeksie cywilnym¹⁸.

Stosunki między burżuazją marokańską a monarchią są przedmiotem artykułu O. Marais, *Les relations entre la monarchie et la classe dirigeante au Maroc*¹⁹. Autor stwierdza, że w ostatnich 10 latach aktywność polityczna marokańskiej klasy panującej bardzo osłabła i stara się wyjaśnić to zjawisko.

W „Revue Française de Science Politique” z 1969 r. znajdujemy szereg poważnych opracowań dotyczących ewolucji ustroju społecznego i politycznego krajów Ameryki Łacińskiej²⁰.

¹⁴ A. Adedeji, *Training for what? „A Review of the Development and Problems of Administration Training in Africa, Public Administration”* 1969, nr 4, s. 451—464; W. A. P. Reilly, *Some thoughts on Public Administration Training Overseas*. Ibidem, s. 465—471.

¹⁵ „The Historical Journal” 1970, nr 1, s. 85—105.

¹⁶ *Der Mechanismus der obersten Staatsorgane Algeriens in der Entwicklung einer nationaldemokratischen Staatsmacht*. „Staat und Recht” 1969, nr 12, s. 1903—1918.

¹⁷ H. Baumann, *Die Umgestaltung der kommunalen Staatsorgane in Algerien als Schritt zur Festigung der revolutionären Staatsmacht*. Ibidem 1970, nr 10, s. 1510—1525.

¹⁸ G. M. Badr, *La relance du droit islamique dans la jurisprudence algérienne depuis 1962*. „Revue Internationale de Droit Comparé” 1970, nr 1, s. 43—56.

¹⁹ „Revue Française de Science Politique” 1969, nr 6, s. 1172—1184.

²⁰ Nr 3 zawiera m. in. artykuły: H. Neira, *Populismes ou césarismes populistes*, s. 536—573; P. Gilhodes, *L'Église catholique et la politique en Amérique Latine*, s. 574—603; H. Graillot, *La longue marche de l'Amérique Latine vers l'intégration*, s. 604—644; w nr 4: A. Rouquie, *Le rôle politique des forces armées en Amérique Latine* (przegląd stanu badań), s. 862—885; w nr 5 artykuły poświęcone ustrojowi agrarnemu: F. Chevalier, *Décolonisation et réforme agraire en Amérique Latine*, s. 973—981, J. P. Bernard, *Mouvements paysans et réforme agraire*, s. 982—1017; S. Cerqueira, *Mouvements agraires, mouvements nationaux et révolution en Amérique Latine*, s. 1018—1041. O klienteli wyborczej meksykańskiej partii rządzącej Partido Revolucionario Institucional zob. B. Ames, *Bases of support for Mexico's dominant party*. „The American Political Sciences Review” 1970, nr 1, s. 153—167.

Niedawne wydarzenia w Kanadzie ściągnęły uwagę na struktury polityczne tego kraju. Sporo informacji na ten temat przynosi kwartalnik „Canadian Journal of Political Science”. Omówiony jest tam m. in. system dwuizbowy w Quebecu, zniesiony dopiero w 1968 r. Izba wyższa Quebecu, nosząca nazwę Rady Ustawodawczej, była od początku swego istnienia, tj. od 1867 r., reprezentantem wyłącznie interesów wielkich firm przemysłowych, handlowych i finansjery; z jej składu osobowego wynika, że była ona antytezą ciała przedstawicielskiego. W podziałach wewnętrznych między członkami Rady kwestia językowa nie miała znaczenia, dokonywały się one bowiem według przynależności do partii politycznych lub grup interesów. Jeśli jednak w praktyce działalność Rady przynosiła korzyść przede wszystkim mniejszości angielskiej Quebecu, to dlatego, że Rada popierała najzamożniejsze warstwy społeczne, rekrutujące się głównie z tejże mniejszości²¹.

Wprawdzie głównym tematem artykułu J. I. Gowa, *Les Québécois, la guerretet la paix 1945—1960*²² jest opis i interpretacja opinii mieszkańców Quebecu pochodzenia francuskiego na temat polityki zagranicznej Kanady i sytuacji międzynarodowej w latach 1945—1960, jednakże opracowanie to przynosi też spory zasób informacji o strukturze politycznej tej prowincji.

Peter Regenstreif analizuje przyjętą od 1887 r. praktykę partii liberalnej Kanady powierzania kierownictwa partii na zmianę działaczom pochodzenia angielskiego i francuskiego²³.

John Wilson i David Hoffman próbują wyjaśnić zjawisko słabości partii liberalnej w Ontario, gdzie od 1943 r. nieprzerwanie rządzą konserwatyści. Fakt ten wydaje się paradoksalny w zestawieniu z sukcesami partii liberalnej w wyborach federalnych²⁴.

Zagadnienie kształtowania się struktury wewnętrznej partii politycznych w Kanadzie jest przedmiotem artykułu M. Croisat. Praktyka konstytucyjna przejęta z ustroju Wielkiej Brytanii ułatwia dominowanie instancji parlamentarnej nad całością organizacji partyjnej, ustrój federalny natomiast sprzyja decentralizacji partii. Z interferencji tych dwóch układów wynikają skomplikowane i zmienne związki wewnętrznej organizacji partyjnych²⁵.

Funkcjonowanie systemu wyborczego w Kanadzie w latach 1921—1965 zostało zbadane przy użyciu metod matematycznych²⁶.

W przejrzanych czasopismach plon artykułów dotyczących problemów ustrojowych Stanów Zjednoczonych okazał się tym razem dość skromny. W numerze czerwcowym 1970 r. „Current History”, poświęconym w całości problemowi ochrony zasobów naturalnych Ameryki Północnej, omówiony jest powolny wzrost uprawnień rządu w tym zakresie²⁷. W kwartalniku „The International and Comparative Law Quarterly” znajdujemy artykuł Williama F. Swindlera pt. *The Supreme Court, the*

²¹ E. Orban, *La fin du bicaméralismee au Québec*. „Canadian Journal of Political Science”, 1969, nr 3, s. 312—326.

²² Ibidem, 1970, s. 88—122.

²³ *Note on the „Alternation” of French and English Leaders in the Liberal Party of Canada*. Ibidem 1969, nr 1, s. 118—122.

²⁴ *The Liberal Party in Contemporary Ontario Politics*, Ibidem 1970, nr 2, s. 177—204.

²⁵ *Centralisation et décentralisation au sein des partis politiques canadiens*. „Revue Française de Science Politique” 1970, nr 3, s. 485—502.

²⁶ D. Spafford, *The Electoral System of Canada*. „The American Political Science Review” 1970, nr 1, s. 168—176.

²⁷ W. G. Carleton, *Governments Historical Role in Conservation*. „Current History” 1970, czerwiec, s. 321—327.

President and Congress, przedstawiający rolę Sądu Najwyższego w ustroju Stanów Zjednoczonych²⁸.

Herbert Emmerich, hon. prezes Międzynarodowego Instytutu Nauk Administracyjnych, który za czasów prezydentury F. D. Roosevelta zajmował wysokie stanowisko w administracji amerykańskiej, pozwalające mu na bezpośrednie kontakty z prezydentem, charakteryzuje dokonane przez Roosevelta przekształcenia w systemie administracji Stanów Zjednoczonych i nakreśla sylwetkę tego wybitnego męża stanu jako szefa rządu²⁹.

Dla historyka ustroju pożyteczna może być również analiza sondaży dotyczących popularności prezydenta Stanów Zjednoczonych, dokonywanych przez Instytut Gallupa na przestrzeni ostatnich 15 lat³⁰.

Kilka interesujących przyczynków dotyczy funkcjonowania instytucji ustrojowych Wielkiej Brytanii. Luke Trainor omawia zagadnienie stosunku kolonii do Wielkiej Brytanii na tle polityki celnej przełomu XIX i XX w.³¹. Artykuł o Campbell-Bannermanie jako premierze przynosi informacje na temat roli szefa rządu w ustroju brytyjskim w latach 1905—1908³². Mechanikę funkcjonowania rządu w latach następnym (1908—1916) ukazuje artykuł C. Hazlehursta o Asquithie³³.

Trzy artykuły omawiają dzieje partii politycznych w Wielkiej Brytanii. Do wybuchu wojny 1914 r. największą przeszkodą w rozwoju Labour Party było istnienie partii liberalnej. Labour Party nie miała tradycji niezależnej działalności wyborczej; swą pozycję w parlamencie zawdzięczała nie walce wyborczej, a układowi. Politykę Labour Party wobec liberałów prowadzoną przez Mac Donalda omawia R. I. McKibbin³⁴. Wielokrotnie w literaturze historycznej omawiany problem upadku partii liberalnej podejmuje na nowo E. David³⁵. W przeciwieństwie do dotychczasowych prób wyjaśniania utraty znaczenia politycznego liberałów przez czynniki takie, jak odebranie im klienteli politycznej przez szybko rozwijającą się Labour Party, nieuniknione w warunkach pierwszej „totalnej” wojny odejście od zasad liberalizmu i nieporozumienia personalne między działaczami, autor uważa, że głównej przyczyny należy szukać w rozbieżnościach wewnętrznych istniejących w łonie partii, badając, jak odbiły się na działalności partii na forum Izby Gmin. Ostatni wreszcie z odnotowanych artykułów zajmuje się sprawą kierownictwa Labour Party w latach trzydziestych³⁶.

Problemy historii ustroju Francji budzą zawsze żywe zainteresowanie badaczy, toteż liczba sygnalizowanych tu artykułów zajmujących się tymi problemami jest

²⁸ 1970, nr 4, s. 671—692.

²⁹ *The Administrative Legacy of Franklin D. Roosevelt*. „Revue Internationale des Sciences Administratives” 1970, nr 2, s. 122—132.

³⁰ J. E. Mueller, *Presidential Popularity from Truman to Johnson*. „The American Political Science Review” 1970, nr 1, s. 18—34.

³¹ *The British Government and Imperial Economic Unity*. „The Historical Journal” 1970, nr 1, s. 68—84.

³² J. F. Harris, *Campbell-Bannerman as Prime Minister*. „History” 1970, nr 3, s. 360—383.

³³ *Asquith as Prime Minister*. „The English Historical Review” t. LXXXV, nr 336 (July 1970), s. 502—531.

³⁴ W artykule James Ramsay *MacDonald and the Problem of the Independence of the Labour Party 1910—1914*. „The Journal of Modern History” 1970, nr 2, s. 216—235.

³⁵ *The Liberal Party Divided 1916—1918*. „The Historical Journal” 1970, nr 3, s. 509—532.

³⁶ W. Golant, *The Emergence of C. R. Attlee as Leader of the Parliamentary Labour Party in 1935*. Ibidem 1970, nr 2, s. 318—332.

stosunkowo pokażna. Wymieńmy na początku artykuł J. Droza, omawiający różne znaczenia przypisywane pojęciu nacjonalizmu we francuskim słownictwie politycznym i ich ewolucję w XIX i XX w.³⁷

Rolą religii w życiu politycznym Francji zajął się V. E. McHale³⁸. Znaczenie jej przez długi czas polegało na tym, że podsyciała istniejące różnice polityczne. W ostatnich latach w tej dziedzinie, jak w całym zresztą układzie stosunków socjopolitycznych, zaszły we Francji duże zmiany.

Historyka parlamentaryzmu francuskiego zainteresować może analiza instytucji rozwiązywania parlamentu przedstawiona w kontekście historii politycznej III Republiki³⁹ oraz omówienie jednego z ważnych problemów procedury parlamentarnej⁴⁰.

Zagadnienie działalności partii radykalnej w Alzacji w okresie międzywojennym podjął S. Berstein⁴¹. Specyficzne warunki Alzacji, nader różne od tych, w jakich partia radykalna rozwijała się w reszcie kraju, sprawiły, że rozwinięcie jej działalności na tym terenie okazało się niełatwe. Poczynając od połowy lat dwudziestych w Alzacji przybrały na sile tendencje autonomistyczne. Musiały one uderzyć w partię radykalną tym mocniej, że silniej niż inne partie akcentowała ona związki Alzacji z Francją. Niedostosowanie polityki partii do warunków i potrzeb Alzacji doprowadziło do zupełnego upadku jej znaczenia w tej prowincji.

Koalicję sił prawicy, montowaną po zwycięstwie Frontu Ludowego w 1936 r., przedstawia P. Machefer w artykule pt. *L'Union des droites, le P. S. F. et le Front de la Liberté* na łamach „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”⁴². W tym samym numerze znajdujemy artykuł poświęcony plebiscytowi w Zagłębiu Saary⁴³.

W latach 1945—1958 zmieniły się we Francji 23 rządy. IV Republika była zdyskredytowana przez częstość i długotrwałość kryzysów ministerialnych. F. Bouyssou podjął się zbadania, jak kształtowała się praktyka załatwiania „spraw bieżących” przez ustępujące rządy i co to pojęcie oznaczało w różnych sytuacjach⁴⁴.

Ciekawy może nawet nie tyle ze względu na podjęty problem, ile z racji zastosowanej metody wydaje się artykuł Howarda Rosenthala, *The Electoral Politics of Gaullists in the Fourth French Republic: Ideology or Constituency Interests?*⁴⁵. Przy pomocy modeli cybernetycznych — nauki polityczne w krajach anglosaskich uciekają się w coraz szerszym zakresie do stosowania metod matematycznych i cybernetyki — autor analizuje skomplikowany stosunek zachodzący między obrazem głosowania deputowanych gaullistowskich w parlamencie a ich zachowaniem się politycznym w okręgach wyborczych.

Dwa spośród przejranych artykułów dotyczą Włoch, a mianowicie zagadnień

³⁷ J. Droz, *Der Nationalismus der Linken und der Nationalismus der Rechten in Frankreich 1871—1914*. „Historische Zeitschrift” 1970, nr 1, s. 1—13.

³⁸ *Religion and Electoral Politics in France*. „Canadian Journal of Political Science” 1969, nr 3, s. 292—311.

³⁹ S. Kurtović, *Clan 5 ustavnog zakona od 25 II 1875 (Raspustanje Skupstine u Trecoj Republici)*. „Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu” 1969, nr 2.

⁴⁰ Y. Pimont, *La question préalable*. „Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger” 1970, nr 2, s. 351—386.

⁴¹ *Une guerre politique manquée. Le radicalisme alsacien de 1919—1939*. „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine” 1970, nr 1, s. 78—103.

⁴² 1970, nr 1, s. 112—126.

⁴³ H. Shamir, *Le plébiscite de la Sarre et l'opinion française*. Ibidem, s. 104—111.

⁴⁴ *L'introuvable notion d'affaires courantes: l'activité des gouvernements démissionnaires sous la Quatrième République*. „Revue Française de Science Politique” 1970, nr 7, s. 645—680.

⁴⁵ „The American Political Science Review” 1969, nr 2, s. 476—487.

narodu, narodowości i nacjonalizmu w włoskiej myśli politycznej⁴⁶ oraz programu politycznego Giovanniego Giolitti, kilkakrotnego premiera Włoch na przestrzeni lat 1892—1921⁴⁷.

Guy Hermet w artykule *Les Espagnols devant leur régime*⁴⁸ stwierdza, że do końca lat czterdziestych reżim frankistowski w Hiszpanii cieszył się pewną popularnością nie tylko wśród warstw uprzywilejowanych i zacofanego chłopstwa, lecz również wśród niektórych grup należących do warstw średnich. W latach pięćdziesiątych rząd stracił to, co najmniej bierne, poparcie. Poczynając od 1956 r. ekipa ministrów technokratów stara się zdobyć nową klientelę polityczną poprzez podnoszenie stopy życiowej i ostrożną liberalizację stosunków wewnętrznych. Usiłowania te napotykają jednak na wzrastający opór coraz bardziej radykalizujących się opozycji: robotniczej, studenckiej i katolickiej.

Próby modernizacji administracji portugalskiej, podejmowane w ostatnich latach, opisuje — powierzchownie zresztą i nie kusząc się o pogłębione i krytyczne ujęcie tematu, J. Langrod⁴⁹.

Organizacja rewolucyjnego rządu republikańskiego, utworzonego w Macedonii podczas powstania 1903 r., została przedstawiona przez A. Hristova⁵⁰. Dragoslav Janković opisał początki i rozwój ruchu jugosłowiańskiego, który pojawił się w Serbii po 1903 r., obok ruchów narodowych ściśle serbskich, dążących do zjednoczenia narodu serbskiego⁵¹. Dragos Jeftić omówił stosunki między rządem Pasica a opozycyjnymi partiami serbskimi w końcowej fazie pierwszej wojny światowej⁵².

Na uwagę zasługuje artykuł L. Kandić, analizujący stosunek jugosłowiańskiej partii komunistycznej do kwestii narodowej w latach 1918—1941⁵³. Autorka wyróżnia cztery okresy. Lata 1919—1923 to okres błędnej polityki. Partia głosi wówczas tezę o „jednym narodzie o trzech imionach” i identyfikuje problem narodowy z problemem konstytucji. W latach 1923—1928 teza o jednym narodzie zostaje odrzucona, a kwestia narodowa wysunięta w polityce partii na pierwszy plan. Partia wypowiada się za prawem narodów jugosłowiańskich do samostanowienia. W okresie następnym trwającym do 1935 r. partia wypowiada się za secesją niektórych krajów jugosłowiańskich. W latach 1935—1941 w obliczu konsolidacji faszyzmu i wykorzystywaniu przez Niemcy ruchów nacjonalistycznych dla swoich celów partia wypracowuje nowy program, kładący nacisk na rozwój wszystkich narodów jugosłowiańskich w ramach wspólnego państwa.

Przyczynkiem do historii ustroju Jugosławii jest również artykuł S. Aksica⁵⁴, poświęcony pierwszemu posiedzeniu Komitetu Wyzwolenia Narodowego Kosowa-Me-

⁴⁶ F. Valsecchi, *Nation, Nationalität, Nationalismus im italienischen Denken*. „Historische Zeitschrift” 1970, nr 1, s. 14—33.

⁴⁷ F. J. Coppa, *Economic and Ethical Liberalism in Conflict: The Extraordinary Liberalism of Giovanni Giolitti*. „The Journal of Modern History” 1970, nr 2, s. 191—215.

⁴⁸ „Revue Française de Science Politique” 1970, nr 1, s. 5—36.

⁴⁹ *Les mutations en face du développement: le cas du Portugal*, „La Revue Administrative” 1970 (wrzesień — październik), s. 567—574.

⁵⁰ *Organizacija revolucionarne vlasti za vreme Ilindenskog ustanka*. „Archiv za Pravne i Društvene Nauke” 1969, nr 1—2, s. 94—104.

⁵¹ *Le mouvement yougoslave en Serbie 1903—1912*. „Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu” 1969, nr 4, s. 523—536.

⁵² *Rapports entre le gouvernement Pasic et les partis bourgeois de l'opposition après les discours de Lloyd George et W. Wilson*. Ibidem 1970, nr 1—2, s. 159—165.

⁵³ *Le parti communiste yougoslave et la communauté des peuples yougoslaves 1918—1941*. Ibidem 1969, nr 4, s. 513—522.

⁵⁴ Ibidem 1969, nr 3, s. 415—432.

tochii. Polityczna sytuacja tego regionu w czasie wojny była trudna i pełna sprzeczności, wynikłych z przedwojennej polityki burżuazji dążącej do wynarodowienia mniejszości albańskiej, zacofania gospodarczego, faszystowskiej polityki okupanta dążącej do podporządkowania sobie teźże mniejszości. Rezultatem tego był słaby ruch wyzwolenczy na tym terenie, który nasilił się dopiero po kapitulacji Włoch. Postanowienia podjęte przez Komitet Wyzwolenia miały istotne znaczenie dla ustanowienia po wojnie autonomii obwodu Kosowa-Metochii.

W rozważaniach nad pierwszą konstytucją Związku Radzieckiego autorzy (H. Berndt i E. Gottschling) nie wyszli poza problemy już znane i opracowane w literaturze⁵⁵.

Mało dotąd zbadane zagadnienie tworzenia się terenowych organów władzy radzieckiej na Litwie w latach 1918—1919 podjął J. Ochmański⁵⁶.

Imre Takacs naszkicował pobieżny przegląd rozwoju terenowych organów przedstawicielskich w Węgierskiej Republice Ludowej⁵⁷.

Przechodząc do omówienia prac poświęconych problemom prawno-ustrojowym Niemiec sygnalizujemy na wstępie artykuł źródłoznawczy poświęcony zespołowi akt pruskiego gabinetu królewskiego. Akta te, w ilości 570 m. b., obejmujące więcej niż stulecie (1807—1918) odzwierciedlają wszystkie istotne problemy państwa. Dla historyka ustroju szczególnie ważna jest grupa akt dot. spraw konstytucyj, parlamentu i terytorium państwowego (*Verfassung, Parlamente, Staatsgebiet*), zawierająca bogaty materiał do historii ustroju Prus od 1848 r. i Rzeszy od 1871 r.⁵⁸.

„Revue Historique” i „Historisches Jahrbuch” zamieściły przeglądy wydanych ostatnio prac dotyczących historii Niemiec od 1918 r.⁵⁹.

Problem stosunków między rządem Rzeszy a wielkim przemysłem i finansjeryą w początkach I wojny światowej jest przedmiotem artykułu W. Gutsche o utworzeniu i roli Wojennego Komitetu Przemysłu Niemieckiego. Utworzenie tego komitetu było wyrazem wzrastającej potęgi kapitału monopolistycznego⁶⁰.

Wysuwane po I wojnie światowej przez koła konserwatywne i militarystyczne plany utworzenia niezależnego od Rzeszy Państwa Wschodniego, które w gruncie rzeczy miałyby być tylko inną formą aneksji przez Prusy ziem polskich dawnego zaboru pruskiego, stanowią przedmiot artykułu H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919*⁶¹.

Wśród licznych pozycji dotyczących problemów faszyzmu należy wymienić przede wszystkim artykuł znanego polskiego specjalisty tych zagadnień, F. Ryszki, *Spółeczeństwo a władza w faszyzmie*⁶². Poglądy E. Noltego na problemy faszyzmu zostały

⁵⁵ *Die erste Sowjetverfassung als das Leninsche Grundmodell sozialistischer Verfassung*. „Staat und Recht” 1970, nr 1, s. 54—69.

⁵⁶ „Zapiski Historyczne” 1970, nr 3—4, s. 67—98.

⁵⁷ *Die Entwicklung der örtlichen Volksvertretungen in der Ungarischen Volksrepublik*. „Staat und Recht” 1970, nr 8, s. 1320—1329.

⁵⁸ H. Thieme, *Preussisches Geheimes Zivilkabinet — kapitalistische Epoche. Bericht über einen Bestand im Deutschen Zentralarchiv*. Historische Abteilung II, Merseburg. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” 1970, nr 1, s. 90—93.

⁵⁹ G. Castellan, *Histoire de l'Allemagne depuis 1918* (cz. I, omawia źródła i prace o charakterze ogólnym oraz prace dot. Republiki Weimarskiej). „Revue Historique” 1970, nr 494, s. 367—414; M. Braubach, *Weimar, Hitler, Widerstand. Ein Bericht über Neuerscheinungen zur Geschichte der Jahre 1918 bis 1945*. „Historische Jahrbuch” 1970, s. 31—64.

⁶⁰ *Die Entstehung des Kriegsausschusses der deutschen Industrie und seine Rolle zu Beginn des ersten Weltkrieges*. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” 1970, nr 7, s. 877—898.

⁶¹ „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1970, nr 2, s. 123—163.

⁶² „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 3, s. 719—733.

omówione w obszernym artykule przez T. Nipperdey⁶³. Kilka przyczynków wzbogaca nasze informacje o genezie i początkach faszyzmu⁶⁴. Z zagadnieniem tym wiąże się też interesujący artykuł o ruchu faszystowskim w Holandii⁶⁵.

Okresu I wojny światowej dotyczy interesująca praca o administracji hitlerowskiej w Luksemburgu⁶⁶.

Dwa przyczynki do historii powstania NRF omawiają działalność francuskiego zarządu wojskowego w latach 1946—1949⁶⁷ i rolę Konrada Adenauera w Radzie Parlamentarnej⁶⁸. Funkcjonowanie ustroju politycznego NRF w ciągu minionego dwudziestolecia analizuje U. Scheuner⁶⁹. Autor krytykuje rozwiązania konstytucyjne dotyczące struktury federalnej oraz praw i swobód obywatelskich, ujętych w zbyt konserwatywny sposób. Funkcjami komisji parlamentarnych w NRF zajął się H. Frost⁷⁰.

Z okazji 25 rocznicy apelu KPD z 11 czerwca 1945, który ukazał narodowi niemieckiemu drogę demokratycznej odnowy, na łamach „Staat und Recht” ukazał się artykuł poświęcony problemowi państwa w tym apelu⁷¹. Dwudziestolecie NRD dało asumpt do zamieszczenia w tymże piśmie kilku opracowań przedstawiających początki niemieckiej władzy ludowej⁷².

Zgodnie z przyjętym założeniem publikacje w polskich czasopismach historycznych, jako najłatwiej dostępne, sygnalizujemy tylko skrótowo. Stanisław Dzieciolowski zajął się Centralnym Towarzystwem Rolniczym w Królestwie Polski, które w latach 1906—1908 aspirowało do roli samorządu właścicieli ziemskich⁷³. Henryk Wajn przedstawił walkę o amnestię dla więźniów politycznych w latach 1926—1928⁷⁴. Praca W. Sypniewskiego poświęcona jest Gdańskowi pod rządami Ententy (1919—1920)⁷⁵.

⁶³ „Historische Zeitschrift” 1970, nr 3, s. 620—638.

⁶⁴ J. C. Favez, *Hitler et la Reichswehr en 1923*. „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine” 1970, nr 1, s. 22—49; W. Schlichter, *Die Artamanenbewegung — eine Frühform des Arbeitsdienstes und Kaderzelle auf dem Lande*. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” 1970, nr 1, s. 66—75; W. Benz, *Papens „Preussenschlag” und die Länder*. „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte” 1970, nr 3; F. Hawranek, *Inicjatywa ludowa i referendum 1931 r. w Prowincji Górnośląskiej*. „Sobótka” 1970, nr 1, s. 33—55.

⁶⁵ K. Kwiet, *Zur Geschichte der Mussert Bewegung*. „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte” 1970, nr 2, s. 164—195.

⁶⁶ W. A. Fletcher, *The German Administration in Luxemburg 1940—1942: Toward a „De Facto” Annexation*. „The Historical Journal” 1970, nr 3, s. 533—544.

⁶⁷ E. Konstanzer, *Weisungen der französischen Militärregierung 1946—1949*. „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte” 1970, nr 6, s. 204—236.

⁶⁸ R. Morsey, *Die Rolle Konrad Adenauers im Parlamentarischen Rat*. Ibidem 1970, nr 1, s. 62—94.

⁶⁹ *Das Grundgesetz in der Entwicklung zweier Jahrzehnte*. „Archiv des öffentlichen Rechts” 1970, nr 3, s. 353—407.

⁷⁰ *Die Parlamentausschüsse, ihre Rechtsgestalt und ihre Funktionen, dargestellt an den Ausschüssen des deutschen Bundestages*. Ibidem 1970, nr 1, s. 38—85.

⁷¹ K. H. Schöneburg, *Die Staatsfrage im Aufruf der KPD vom 11 Juni 1945*. „Staat und Recht” 1970, nr 6, s. 900—911.

⁷² M. in. H. Winter, *Die Herausbildung demokratischer Verwaltungsorgane in Chemnitz (Karl Marxstadt)*. „Staat und Recht” 1969, nr 5, s. 740—752; W. Wilhelmus, *Die Anfänge der Machtentfaltung des Volkes in den Jahren 1945—46 (untersucht an der Entwicklung in Mecklenburg)*. Ibidem, s. 753—763; S. Sacher, *Demokratischer Block und Landtag des Landes Sachsen in der antifaschistisch-demokratischen Revolution*. Ibidem 1970, nr 5, s. 715—725.

⁷³ „Przegl. Hist.” 1969, nr 1, s. 45—73.

⁷⁴ Ibidem, s. 92—113.

⁷⁵ „Zapiski Historyczne” 1970, nr 1, s. 91—122.

Henryk Jabłoński naświetlił aspekty międzynarodowe zamachu majowego⁷⁶, a L. Hass zajął się jego źródłami społecznymi⁷⁷.

Kilka pozycji dotyczy pierwszych lat Polski Ludowej. Autorzy zajmujący się tym okresem podejmują takie tematy, jak formowanie i rozwój wojskowej administracji terenowej w latach 1945—1947⁷⁸ lub reforma rolna w Polsce Ludowej⁷⁹.

W „Studiach Historycznych” zostały omówione materiały źródłowe z okresu PRL znajdujące się w Archiwum Państwowym w Krakowie⁸⁰. W tym samym czasopiśmie B. Czajeka i E. Skalińska-Dindorfowa opisują powiaty bialski i wadowicki w walce o utrwalenie władzy ludowej⁸¹.

W artykule pt. *Czy w Polsce Ludowej dokonano nacjonalizacji banków?* Z. Landau⁸² dowodzi, że wbrew twierdzeniom wielu badaczy, m.in. O. Langego, w Polsce Ludowej nie miała miejsca nacjonalizacja aparatu bankowego.

Wojciech Muszalski zajął się rozwojem prawnych form organizacji i zarządzania gospodarką państwową w PRL, wyróżniając w nim następujące cztery okresy: 1944 do 1949 — okres budowania podstaw gospodarki socjalistycznej, 1950 do 1955 — okres industrializacji i centralizacji zarządzania, 1956 do 1964 — okres przemian w dziedzinie organizacyjnej i po 1964 — okres przemian w metodach planowania⁸³.

ROMUALD WOJNA

PROBLEMY HISTORII NAJNOWSZEJ NA ŁAMACH CENTRALNYCH RADZIECKICH CZASOPISM HISTORYCZNYCH W 1969 ROKU

Trzy centralne radzieckie czasopisma: „Nowaja i nowiejszaja istorija”, „Woprosy istorii”, „Istorija SSSR”, dają w sumie pewien — choć oczywiście tylko ogólny — pogląd na kierunki zainteresowań historyków rosyjskich, na aktualny stan historiografii radzieckiej w ogóle. „Istorija SSSR” porusza głównie zagadnienia krajowe, „Nowaja i nowiejszaja istorija” problemy międzynarodowe, „Woprosy istorii” publikują materiały różnego typu, poświęcone zarówno historii własnej, jak i obcej. Nas będą interesowały, z natury rzeczy, głównie zagadnienia XX w., częściowo też wieku XIX. Trzeba się też zastrzec, że w omówieniu nie uwzględniono wszystkich artykułów: pominięto te, które nie prezentują większej wartości.

Na początku, by obraz całości był bardziej klarowny, warto zauważyć, że w omawianych pismach wydzielają się pewne tematy ogólne. I tak wymienić tu można: historię XIX i XX w. (do wybuchu I wojny światowej); historię I wojny światowej, rewolucji i wojny domowej w Rosji; okres międzywojenny; historię II wojny światowej; okres powojenny; leniniana; tematy różne (m. in. problemy metodologii, szkice biograficzne, duże przeglądy bibliograficzne). W omówieniu zastosowano podział problemowy według wyżej wymienionego schematu.

⁷⁶ „Przegl. Hist.” 1970, nr 2, s. 249, 259.

⁷⁷ „Kwart. Hist.” 1970, nr 2, s. 368—393.

⁷⁸ Artykuł K. Frontczaka w „Przegl. Hist.” 1969, nr 3, s. 470—502.

⁷⁹ H. Słabek w „Kwart. Hist.” 1970, nr 3, s. 719—733.

⁸⁰ Praca zbiorowa, „Studia Historyczne” 1970, nr 1, s. 103—118, i nr 2, s. 265—282.

⁸¹ Ibidem 1970, nr 3, s. 403—430.

⁸² „Przegl. Hist.” 1969, nr 4, s. 700—714.

⁸³ „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1970, nr 1, s. 151—182.

Historia XIX i XX w. (do wybuchu I wojny światowej). Odnajdziemy tu artykuły poświęcone Austrii, Hiszpanii, Meksykowi, USA, Chinom i Rosji. Dwa z nich, stosunkowo niewielkie i pozbawione szerszej bazy źródłowej, traktują o krajach europejskich¹, i to wyłącznie XIX w. Ciekawszy wydaje się natomiast mały szkic G. Jefimowa² o grze dyplomacji brytyjskiej w Chinach podczas rewolucji 1911 r. Autor przedstawił drogę do kompromisu między Północą a Południem i zanalizował jego istotę. Kompromis osiągnięto wskutek zastosowania „krzyżowych” ustępstw: dynastia mandżurska abdykowała, proklamowano republikę, Sun Jat-sen zrzekł się godności tymczasowego prezydenta na rzecz Jüan Szy-kaja.

Problemy kontynentu amerykańskiego zaprezentowali: I. Diemientjew oraz N. Ławrow³. Obaj autorzy wybrali tematy charakterystyczne dla historii USA i Meksyku. Rok 1898 zapisał się w dziejach Stanów Zjednoczonych aneksją Wysp Hawajskich, a także wojną z Hiszpanią o wpływy na Pacyfiku i w Ameryce Łacińskiej. Przeciwnicy ekspansji kolonialnej w USA powoływali się na formuły Jeffersona, żądali przyznania niepodległości wszystkim zainteresowanym narodom, zwłaszcza Filipińczykom, a politykę rządową nazywali „zbrodniczą agresją”. Choć ruch antyimperialistyczny nie wpłynął wówczas na przebieg wydarzeń międzynarodowych, to jednak znalazł oddźwięk w działalności tzw. muckrakersów. Na uwagę zasługuje dokonana przez Diemientjewa analiza przyczyn, dla których potentaci przemysłowi, a głównie bogaci plantatorzy z Południa, występowali z krytyką ekspansji USA. Natomiast szkic Ławrowa obrazuje sytuację poprzedzającą wybuch powstania Madery z listopada 1910 r. oraz przebieg ingerencji amerykańskiej do lutego 1911 r. Autor wyzyskał dokumenty Archivo General de la Secretaria de las Relaciones Exteriores de los Estados Unidos Mexicanos.

W artykułach dotyczących Rosji przeważają tematy gospodarcze, w tych zaś problemy kształtowania się kapitalizmu w rolnictwie oraz szczególnie rozwój monopoli w Rosji carskiej⁴. Praca S. Sundietowa raczej sygnalizuje, niż wyczerpuje mało po dziś dzień zbadaną genezę kapitalizmu w Kazachstanie. Kapitalizm w tym kraju nie ukształtował się do końca przed rewolucją październikową, w rolnictwie kazachskim nadal przeważały elementy układu patriarchalno-feudalnego. Na dobrą sprawę, pisze Autor, nie wiadomo nawet dokładnie, jaki był skład społeczny rodzącej się burżuazji kazachskiej⁵. Natomiast Ławiericzow, jak się wydaje, formułuje wnioski dość kontrowersyjnie. Pod względem stopnia rozwoju monopoli Rosja — stwierdza on — nie ustępowała innym rozwiniętym państwom europejskim. „Jeśli zaś procesy monopolizacji traktować jako całość, to porównanie wypadnie raczej na korzyść Rosji”⁶. Ławiericzow wyraża pogląd, iż nie można określać stopnia monopolizacji

¹ R. A. Awierbuch, *Nacyonalnyj wopros w awstrijskoj imperii nakanunie soğlaszenija 1867 goda w ocenki A. I. Giercena i N. G. Czernyszewskogo*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” 1969, nr 1, s. 93—97; W. I. Maksimow, *Podjom diemokratyczeskogo dżwizenija w Ispanii w 1868 godu*. Ibidem, s. 124—134.

² G. W. Jefimow, *Sinhajskaja riewolucyja w Kitaje i anglijskoje prawitielstwo*. Ibidem nr 5, s. 85—93.

³ I. P. Diemientjew, *Amierikanskije antiimperialisty 1898 goda*. Ibidem, nr 3, s. 23—37; N. M. Ławrow, *Diktatura Diasa — protiv Francisko Madero (po miekskanskim archiwnym dokumentam)*. Ibidem nr 6, s. 84—91.

⁴ I. D. Kowalczenko, L. W. Milow, *O princypach issledowanija processa formirowanija wsierossijskogo agrarnogo rynku (XVIII—XX ww.)*. „Istorija SSSR” 1969, nr 1, s. 27—57; S. A. Sundietow, *O gieniezisie kapitalizma w siel'skom chozajstwie Kazachstana*. Ibidem nr 2, s. 161—173; W. J. Ławiericzow, *Niekotoryje osobiennosti razwitiija monopolij w Rossii (1900—1914 gg.)*. Ibidem nr 3, s. 80—97.

⁵ Sundietow, op. cit., s. 161—162, 167.

⁶ Ławiericzow, op. cit., s. 89.

gospodarki rosyjskiej bez uwzględnienia najprostszych umów typu karteli, jeśli zaś tak się postąpi, to się okaże, iż „w przededniu pierwszej wojny światowej przemysł rosyjski pod względem stopnia monopolizacji nie ustępował przodującym krajom kapitalistycznym”⁷. Ponieważ jednak przy takim traktowaniu kwestii traci się w ogóle możliwość sensownego wytłumaczenia upadku caratu, Ławiericzew łądodzi swe rozważania zdaniem ogólnikowym, ale za to przeczącym poprzednim wywodom: „Niemniej ogólny stopień rozwoju kapitalizmu monopolistycznego w Rosji był jednak niższy niż w wielkich krajach kapitalistycznych”⁸.

Problematyce Rosji poświęcony jest też artykuł o reformach zarządu lokalnego w III Dumie Państwowej oraz wspomnienia M. Kowalewskiego, nasycone bogactwem informacji, sądami o ludziach epoki, szczegółami obserwowanymi zza kulis oficjalnych instytucji państwowych. Nieco informacji jest też we wspomnieniach działacza radzieckiego i pedagoga W. Maksakowa⁹.

I wojna światowa i rewolucja. W dziale tym doliczyć się można ponad 20 pozycji, a wszystkie, w większym lub mniejszym stopniu wiążą się z historią Rosji. Tak więc są tu dwa typowo jubileuszowe szkice poświęcone pięćdziesiątej rocznicy rewolucji 1919 r. na Węgrzech¹⁰, mające dość obficie rozbudowane roszica, a także interesujący faktograficznie przyczynek W. Winogradowa¹¹ o wydarzeniach rewolucyjnych w Rumunii. Wiąże się on w zupełności z historią Rosji, gdyż obrazuje narastanie rewolucji w Rumunii pod wpływem swej wielkiej sąsiadki oraz zerwanie w konsekwencji oficjalnych więzów sojuszniczych między obu państwami.

Zakończenie wojny światowej prawie wszędzie przyjęto jednoznacznie pozytywnie (kraje Ententy i neutralne) lub negatywnie (państwa centralne). Co jednak gdzie indziej okazywało jednoznacznie swe oblicze, to w Rosji rysowało się wielowarstwowo, dawało pole nie tylko radościom, ale i obawom przed najbliższą już przyszłością (uzasadnione przewidywania zaangażowania się zwycięzców w interwencję antyradziecką). Jednej z trosk i obaw ówczesnych przywódców rewolucji poświęcił krótki szkic A. Narocznicki¹²: zawieszenie broni w Compiègne widziane od strony Rosji, czyli ugoda Ententy z Niemcami w kwestii wspólnej akcji antyradzieckiej. Zagadnienie tyleż interesujące, ile trudne i nadal otwarte.

Warto też zaanonsować kompleks przeglądów krytyczno-historiograficznych¹³.

⁷ Ibidem, s. 97.

⁸ Ibidem.

⁹ P. N. Zyrianow, *Trietja Duma i wopros o riefornie miestnogo suda i wołostnogo uprawlenija*. „Istorija SSSR” 1969, nr 6, s. 45—62; *Wospominanija M. M. Kowalewskiego* (oprac. W. M. Szewyrin). Ibidem nr 4, s. 59—79; nr 5, s. 76—100; W. W. Maksakow, *Nakanunie i w dni pierwoj russkoj riewolucyi*. „Woprosy istorii” nr 10, s. 120—134.

¹⁰ L. N. Nieżyński, *U istokow sowietsko-wiengierskoj družby (k piatidiesiatiletiju proletarskoj riewolucyi 1919 g. w Wiengrii)*. „Woprosy istorii” 1969, nr 3, s. 18—31; M. F. Lebowicz, *Zamieczatielnaja epopieja w istorii wiengierskogo naroda*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 2, s. 20—32.

¹¹ W. N. Winogradow, *Stranicy iz istorii rumyno-russkich riewolucyionnych swiaziej (fiewral’ — diekabr’ 1917 g.)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija”, s. 82—92.

¹² A. L. Narocznicki, *Sowietskaja Rossija i zapadnyje dierzawy wo wriemnia Kompienskogo pieriemirija*. Ibidem nr 2, s. 33—38 (w istocie jest to komunikat wygłoszony w listopadzie 1968 r. na międzynarodowej konferencji historyków w Reims).

¹³ N. I. Kondarancow, G. G. Kuranow, *Nowyje matieriały o Cymmerwaldskom dżiwienii*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 4, s. 128—140; J. I. Igricki, *Grażdanskaja wojna i intierwiencya w SSSR w nowiejszych rabotach zapadnych istorikow*. „Istorija SSSR” nr 2, s. 217—237; I. N. Olgina, *Ot Fiewrala k Oktjabriu (Fakty istorii i ich traktirowka w angło-amierikanskoj burżuaznoj istoriografii)*. Ibidem nr 6, s. 200—

Znalazły tu miejsce problemy ruchu zimmerwaldzkiego, krytyka twórczości historyków zachodnich, poświęconej rewolucji, wojnie domowej i interwencji zbrojnej w Rosji, a także litewskich historyków emigracyjnych. Anonsowane na przeglądy są zjawiskiem ciekawym, a ponadto pozwalają badaczom zagranicznym skonfrontować własne opinie na temat prac zachodnich z opinią radziecką. Nie we wszystkim też można przyznać rację tej ostatniej. Igricki np. podejmuje bardzo trudną sprawę stosunków Polski z Ententą w okresie wojny 1920 r. Jeśli jednak przeciwstawia się historykom zachodnim¹⁵, którzy negują w ogóle fakt udzielania pomocy Polsce z Zachodu w trakcie walki z Armią Czerwoną, to sam popada w drugą skrajność: wielkość jej niepomierne powiększa, bagatelizuje też fakt braku jedności wśród byłych sojuszników. Przecież jeśli we Francji wybuch wojny polsko-radzieckiej spotkał się ze zrozumieniem i poparciem udzielonym Polsce, to rządowi brytyjskiemu wyraźnie pomieszała szyki w grze dyplomatycznej z Rosją radziecką. Szkoda też, że Igricki nie zanalizował różnicy, jaka istniała między funkcją a rzeczywistą działalnością Ententy z czasów wojny światowej i po jej zakończeniu.

Bogato reprezentowane są prace poświęcone I wojnie światowej i rewolucji w samej Rosji. Z natury rzeczy problematyka ich jest nader zróżnicowana¹⁶. I tak M. Guriewiczow zanalizował tendencje państwowo-monopolistyczne w latach 1915—1917 na przykładzie cukrowni rosyjskich. J. Czermiński przeciwstawia się popularnej wśród historyków radzieckich tezie, jakoby rząd carski prowadził tajne rokowania z Niemcami na temat separatystycznego pokoju, w związku z czym szykowano przewrót pałacowy (teza o dwóch spiskach). Warto zasygnalizować informację Toczonego, ponieważ dotknął on rzadko poruszanej i delikatnej kwestii: agrarnej polityki eserowców na terenie największych ich wpływów, na Powszu. M. Kejrim-Markus poruszyła nie zbadaną dotychczas sprawę, a mianowicie działalność Państwowej Komisji Oświaty, kierowanej przez Lunaczarskiego. Wyniki jej pracy przypisuje się Ludowemu Komisariatowi Oświaty. Kejrim-Markus wyjaśnia to nieporozumienie.

Okres międzywojenny. W tym dziale przeważa tematyka zagraniczna. Odnajdziemy więc tu artykuły o Rumunii¹⁷ (niestety dość ogólnikowe, formułujące wnioski znane już przeważnie w literaturze radzieckiej), Albanii, Brazylii i Pol-

216; J. J. Żiugżda, G. A. Szadzius, *Litowska emigrantska istoriografija ob ustanowlenii Sowietskoj własti w Litwie w 1918—1919 godach*. „Woprosy istorii” nr 2, s. 32—44.

¹⁴ Chodzi tu o prace: John Bradley, *Allied Intervention in Russia 1917—1920*. London 1968; Eber Malcolm Carroll, *Soviet Communism and Western Opinion, 1919—1921*. The University of North Carolina Press. Chapel Hill 1965.

¹⁵ Nb. Igricki ograniczył się do powołania na podważane nie raz liczby z publikacji *Istorija grażdanskowoj wojny w SSSR* (t. 5. Moskwa 1960, s. 45—46).

¹⁶ M. M. Guriewiczow, *Gosudarstwienno-monopoliticeskije tiendicency w Rossii (na primierie sacharnoj promyszlennosti)*. „Woprosy istorii” nr 2, s. 45—56; J. D. Czermiński, *IV Gosudarstwiennoj duma i swierżenieje samodzierżawija w Rossii (K woprosu o zagovorach burżuaziji i carizma nakanunnie riwoluciji)*. Ibidem nr 6, s. 63—79; A. I. Osadczaia, *Wopros o mirie na III Wsierossijskom sjezdzie Sowietow*. Ibidem nr 4, s. 67—77; D. S. Toczony, *Bankrotstwo politiki eserow Powożlja w agrarnom woprosie (mart-oktiabr 1917 g.)*. „Istorija SSSR” nr 4, s. 106—117; A. M. Blinow, *Centrobalt*. „Woprosy istorii” nr 11, s. 28—42; M. B. Kejrim-Markus, *Gosudarstwiennoj komisija po proswieszczeniju (1917—1918 gg.)*. „Istorija SSSR” nr 6, s. 123—135; A. P. Kładt, *„Pros’ ba nie padat’ duchom...” (K 50-letiju oborony Uralska)*. Ibidem nr 5, s. 101—113; P. M. Fiodorow, *Zapiski dwince*. „Woprosy istorii” nr 6, s. 134—148.

¹⁷ J. M. Kopanski, *Trudiaszczyjesia Biessarabii w bor’bie protiv gnioła bojarskoj Rumynii (1918—1940 gg.)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 1, s. 56—66; J. Dmitrijew, *Niekotoryje problemy przedwojennoj politiki Rumynii*. Ibidem nr 4, s. 141—146.

sce¹⁸. Ten ostatni pióra historyka polskiego, Łopatniuka. Łopatniuk analizuje różne aspekty polskiej polityki zagranicznej (zwłaszcza w stosunku do ZSRR) tuż sprzed przewrotu majowego i po dojściu Piłsudskiego do władzy. Wiele jego uogólnień ma charakter kontrowersyjny. Spraw polityki wewnętrznej Niemiec dotyczy artykuł M. Domnicz¹⁹. Końcowy wywód: choć przywódcy chadeckich związków zawodowych nie sympatyzowali z nazizmem, przyczynili się bezpośrednio do jego zwycięstwa przez rozbitcie jedności niemieckiej klasy robotniczej.

Kilka artykułów rozpatruje problemy polityki zagranicznej²⁰. Pracę Klewanskiego należy potraktować jako przyczynek do dość dobrze poznanego problemu. W. Truchanowski rozważa lata 1924—1932 w aspekcie normalizacji i rozwoju stosunków ZSRR z państwami kapitalistycznymi oraz lata 1933—1939 w aspekcie walki ZSRR z faszyzmem i groźbą wojny. Artykuł zawiera m. in. dość szeroką analizę paktu o nie-agresji zawartego 23 sierpnia 1939 r. między ZSRR a Niemcami. Wywody ogólne: państwa zachodnie swą polityką zmusiły ZSRR do zawarcia tego układu; polityka zagraniczna ZSRR za życia Lenina niczym nie różniła się od polityki późniejszej (za Stalina), była tak samo konsekwentnie leninowska. Dwuczęściowy szkic I. Ostoi-Owsianego o Monachium wnosi nowe materiały archiwalne i jest cennym uzupełnieniem naszej wiedzy o schyłkowym okresie Europy międzywojennej.

W dziale międzywojennym należy zasygnalizować dwa ciekawe przeglądy historiograficzne²¹, przy czym przegląd pióra M. Dodolewa o genezie faszyzmu może zainteresować polskich badaczy. Natomiast spraw czysto rosyjskich znajdziemy tu niewiele i to dość marginesowych (nasylenie wsi radzieckiej ciągnikami w okresie kolektywizacji, walka z przeludnieniem wsi, III zjazd rad Tadżykistanu)²².

II wojna światowa. Wszystkie trzy pisma opublikowały w 1969 r. znaczną liczbę artykułów, wspomnień i trochę dokumentów z okresu II wojny światowej. W ZSRR, jak i w wielu innych krajach, historycy po dziś dzień starają się ujawnić przyczyny wybuchu wojny, stan wewnętrzny mocarstw, mechanizm skomplikowanych działań dyplomatycznych, które poprzedziły bezpośrednie działania zbrojne. Ten problem podnosi grupa artykułów interesujących i od strony materialnej, i też ogólnych²³.

¹⁸ N. D. Smirnowa, *Zachwyt Ałbanii faszystowskiej Italijej w 1939 roku*. „Woprosy istorii” nr 4, s. 99—113; J. A. Antonow, *Dwiżenije tienientistow (Woorużonnaja bor’ba diemokraticzeskich sił brazylskoj armii w 1922—1930 gg.)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 3, s. 89—99; S. Łopatniuk, *Gosudarstwiennyj pierieworot w Polsce 1926 goda i inostrannyje gosudarstwa*. „Woprosy istorii” nr 2, s. 88—97.

¹⁹ M. J. Domnicz, *Christianskije profsojuzy i ustanowlenije faszystowskiej diktatury w Giermanii*. Ibidem, s. 112—123.

²⁰ A. Ch. Klewanski, *Bor’ba Sowietskogo prawitielstwa za normalizacyu sowietskoczechosłowackich odnoszenij (koniec 1918 — naczato 1920 g.)*. Ibidem, s. 98—111; W. G. Truchanowski, *Ważnyj etap leninskoj wnieszniej politiki mira (niekotoryje problemy wnieszniej politiki SSSR w 20—30-je gody)*. Ibidem nr 7, s. 9—33; I. D. Ostoj-Owsiany, *Nowoje o Miunchienie (Po metieriałam anglijskich archiwow)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 4, s. 78—93; nr 5, s. 69—84.

²¹ A. I. Pierminowa, *Nowiejszaja sowietskaja istoriografija o Narodnom frontie wo Francyi*. „Woprosy istorii” nr 3, s. 157—167; M. A. Dodolew, *Problema gieniezisa faszyzma w itałjanskoj istoriografii*. Ibidem nr 12, s. 172—178.

²² R. J. Akopow, *Likwidacya agrarnogo pierienasielenija w SSSR (1917—1932 g.)*. Ibidem nr 3, s. 32—40; N. W. Korolkow, *Ot traktornoj kołonny — k MTS*. „Istorija SSSR” nr 4, s. 26—38; M. W. Nikołajewa, *III Czriezwyczajnyj sjezd Sowietow Tadżykskoj ASSR (Analiz publikacij dokumentow sjezda)*. Ibidem nr 6, s. 113—122.

²³ L. A. Biezymiński, *Uroki istorii (k tridcatiletiju naczala wtoroj mirowoj wojny)*. „Woprosy istorii” nr 9, s. 14—29; N. G. Kuzniecowa, *Upuszczonnyje wożmożnosti (O pieriegoworach wojennyh missyj SSSR, Anglii, Francyi w awgustie 1939 g.)*. „No-

I tak Biezymiński uznaje, że wojny można było uniknąć, a nawet wygrać ją już po wybuchu, i to we wrześniu 1939 r. Na przeszkodzie stanęły względy polityczne. Tezy powyższe nie są nowe, lecz rozpatrzone kompleksowo ukazują całkiem współczesne oblicze. Uzupełnieniem zagadnień rozpatrywanych przez Biezymińskiego może być szkic N. Kuzniecowa o nieudanych próbach (sierpień 1939 r.) zmontowania koalicji ZSRR, W. Brytanii i Francji oraz Klewcowo o narastaniu ogniska wojny na Dalekim Wschodzie. Natomiast artykuł Fomina, który ocenia sytuację wewnętrzną Niemiec w przededniu agresji na ZSRR, jest zarazem istotnym przyczynkiem do genezy drugiego etapu wojny, rozpoczynającego się właśnie od hitlerowskiej napaści na Związek Radziecki.

Pozostałe artykuły — prócz jednego²⁴ — obrazują działalność i rolę wojsk radzieckich w latach wojny: operację jassko-kiszyniowską 1944 r., rolę floty w wojnie z Niemcami, walki z „Błękitną Dywizją”, boje wojsk czechosłowackich u boku Armii Czerwonej, ponadto problem lasów i kolei północnopeczęrskiej²⁵. W sumie rewelacyjnych informacji wymienione pozycje nie przynoszą.

Odrębną grupę stanowią wspomnienia. Warto tu zaanonsować nazwiska takich autorów, jak marszałek F. Golicow, admirał W. Tribuc, wybitny łącznościowiec I. Artiemjew, specjalista naftowiec M. Kormilicyn²⁶. Uważna lektura tych pozycji zapewne wzbogaci wiadomości każdego badacza II wojny światowej. Na szczególną uwagę zasługują wspomnienia Tribuca o flocie bałtyckiej latem 1941 r. Autor ich, wówczas dowódca owej floty, uchwycił — jak się wydaje — istotę odpowiedzi na trudne pytanie: jak to się stało, że Niemcy po odniesieniu błyskawicznych sukcesów, później ugrzęźli beznadziejnie w Rosji. Otóż Tribuc maluje początek walk, gdy nie wszystko było do nich przygotowane, gdy Niemcy osiągnęli przewagę, lecz zmuszano ich do wykrwawiania się, stawiano opór wszędzie, gdzie się tylko dało, gdzie można było zorganizować krótką nawet obronę. Ponadto sami Niemcy popełniali błędy. I tak — twierdzi Tribuc — przekonani o tym, iż zniszczą flotę bałtycką, nie zadbali o skupienie dostatecznych sił. Rezultat znany: ponad 80% okrętów uratowanych, co z kolei umożliwiło ewakuację kilkunastotysięcznego garnizonu z Hanko. Uratowane wojsko i flota bałtycka zadały wkrótce potem cios natarciu niemieckiemu na Leningrad. Do

waja i nowiejszaja istorija” nr 6, s. 109—115; W. G. Klewcow, *Podwиг dwóch drużestwiennych armij na Chatchingole (maj—sientjabr’ 1939 g.)*. „Woprosy istorii” nr 9, s. 129—141; W. T. Fomin, *Wnutripoliticzeskoje polożenieje faszystskoj Giermanii nakanunie napadienija na SSSR*. Ibidem nr 1, s. 60—73.

²⁴ A. P. Jefriemienko, *Agrarnyje prieobrazowanija w Litowskoj SSR w 1940—1941 gg.* „Istorija SSSR” nr 5, s. 125—140.

²⁵ M. W. Zacharow, N. W. Jeronin, *Istoriczeskoje srażenieje u poroga Bałkan*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 6, s. 17—27; A. W. Basow, *Roł’ Sowietского Wojenno-Morskogo Flota w srywje wojennych planow faszystskoj Giermanii (1941—1945 gg.)*. „Woprosy istorii” nr 7, s. 34—49; S. P. Pożarskaja, *„Golubaja diwizija” na sowietско-giermanskom frontie (1941—1943 gg.)*. Ibidem nr 8, s. 107—126; I. I. Szykariow, *Czechosłowackije wojska w SSSR w gody Wielikoj Otieczestwiennoj wojny*. Ibidem nr 12, s. 41—56; R. Czollek, *Krach nacystkich planow raschiszczienija lesnych riesursow SSSR w gody Wielikoj Otieczestwiennoj wojny*. „Istorija SSSR” nr 1, s. 189—197; J. L. Djakow, *Stroitelstwo i ekspluatacja Siewiero-Pieczorskoj żeleznoj dorogi w gody Otieczestwiennoj wojny*. Ibidem nr 5, s. 114—124.

²⁶ F. I. Golicow, *Sowietzkaja wojennaja missya w Anglii i SSZA w 1941 godu*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 3, s. 100—111; nr 4, s. 102—110 (są to fragmenty opublikowanej już książki); W. F. Tribuc, *Krasnozamiennyj Bałtijskij Flot letom 1941 goda*. „Woprosy istorii” nr 2, s. 124—137; nr 3, s. 119—133; I. N. Artiemjew, *Radioswiaz’ w sowietском partizanskom dwiżenii w gody Wielikoj Otieczestwiennoj wojny*. Ibidem nr 5, s. 108—117; M. I. Kormilicyn, *Armii nużno goriuczeje*. Ibidem nr 12, s. 117—132.

tego samego trudnego pierwszego okresu wojny z Niemcami nawiązuje wspomnienie A. Fiodorowa²⁷ o walkach lotnictwa w obronie Moskwy. Autor stwierdza m. in., że spośród 3500 lotów samolotów niemieckich z zadaniem dotarcia nad stolicę ZSRR zaledwie 230 zakończyły się sukcesem.

Materiałów źródłowych dotyczących okresu II wojny światowej opublikowano niewiele. Odnotować można cykl dokumentów (opracowany przez W. Daszyczowa) oświetlających przygotowania Niemiec do wojny oraz krótkie biografie lotników radzieckich, opracowane na podstawie materiałów archiwalnych, którzy zastosowali taran powietrzny lub kierowali swe płonące samoloty na kolumny niemieckich czołgów, żołnierzy, okręty itp.²⁸. Pozycja pierwsza liczy w sumie 11 dokumentów o pierwszorzędym znaczeniu, lecz w większości już publikowanych na Zachodzie lub w ZSRR; poza tym walor jej obniżają liczne opuszczenia w tekstach. Prawie wszystkie opublikowane dokumenty dotyczą w mniejszym lub większym stopniu Polski.

W dziale II wojny światowej opublikowano nadto przeglądy problemowe: najnowszej historiografii radzieckiej o bitwie stalingradzkiej oraz niemieckich interpretacji II wojny²⁹. Wszakże szczególnie zainteresować może pozycja D. Proektora, który — jak zawsze — podjął problem kontrowersyjny i bada go wszechstronnie. Zagadnienie zaś rzeczywiście zasługuje na uwagę: Dunkierka³⁰. Całe zjawisko stara się Proektor wytłumaczyć dwoma faktami politycznymi: a) w tym czasie Hitler zamierzał uderzyć na ZSRR już jesienią 1940 r., b) Dunkierka miała być okazją do zawarcia pokoju z Anglią³¹. Tezę swoją podbudowuje Autor dość wątpliwymi wypowiedziami Gerda von Rundstedta oraz samego Hitlera (z 1945 r.). Teza ta wszakże ma słabą stronę. Sam Proektor nie wątpi, iż między generacją a Hitlerem musiałyby wyniknąć spór, gdyby ten ostatni chciał zrezygnować ze zwycięstwa nad prawie już pobitym wrogiem³². A Anglia? Przecież ewakuacja wojska mogła ją skłonić tylko do oporu. Z przeciwnikiem niezdolnym do obrony mógł być zawarty pokój, ze zdolnym — stawało się to wątpliwe. A więc Hitler działałby przeciw własnym interesom. A zatem dopóki nie znajdzie się bezpośrednich dowodów, dopóty tezy Proektora nie można uznać za udowodnioną ani nawet prawdopodobną.

Okres po II wojnie światowej. Okres ten znalazł szerokie odbicie na łamach omawianych pism radzieckich. A więc są zagadnienia światowego ruchu rewolucyjnego, współpraca gospodarcza państw socjalistycznych, a także — szerzej — współpraca międzynarodowa w ONZ i problemy pokoju³³. Odrębny artykuł po-

²⁷ A. G. Fiodorow, *Na wozdusznych podstupach k Moskwie*. Ibidem nr 11, s. 116—128.

²⁸ *Siekrietnyje dokumenty gitlerowskiego komandowanija o podgotowkie wtoroj mirowoj wojny (1933—1939 gg.)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 4, s. 111—127; nr 5, s. 122—135; W. N. Gaponow, A. D. Zajcew, *Ludi biessmiernogo podwiga*. „Istorija SSSR” nr 4, s. 90—105.

²⁹ S. P. Iwanow, *Wielikaja bitwa wtoroj mirowoj wojny*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 1, s. 15—23; A. N. Miercałow, *Zapadnogiernamskije Konsierwatiwnyje istoriki i miemuaristy o wtoroj mirowoj wojnie*. „Woprosy istorii” nr 11, s. 78—92.

³⁰ D. M. Proektor, *Czto że proizoszło pod Diunkierkom w 1940 godu?* „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 5, s. 94—108.

³¹ Ibidem, s. 104.

³² Ibidem, s. 107.

³³ A. I. Sobolew, *Mirowoj riwolucyjnyj process i kommunističeskoje dwiżenije*. Ibidem nr 6, s. 3—16 (artykuł poświęcony czerwcowej naradzie 1969 r. partii komunistycznych i robotniczych w Moskwie); J. N. Każyńska, W. P. Siergiejew, *Sotrudničestwo stran-czlenow SEW i jego burżuaznyje kritiki*. Ibidem nr 2, s. 91—97; F. I. Kożewnikow, W. A. Mazow, *OON i problemy sochranienija mira*. „Woprosy istorii” nr 7, s. 59—74.

święcono aktualnemu zagadnieniu stosunków ZSRR z krajami arabskimi, dwa zaś stosunkom z Chinami³⁴. Zwłaszcza Władimirow obraca się w sferze ścisłych danych liczbowych i dowodzi, że w wyniku działalności grupy Mao Ce-tunga Chiny ponoszą wysokie straty. Jest tak dlatego, ponieważ uprzednio eksport do ZSRR wyrażał się w wielkich liczbach i dla niektórych artykułów (np. olej kokosowy, jabłka, ołów, cement, tkaniny wełniane) sięgał 80—95% całości eksportu chińskiego³⁵.

Wiele artykułów poświęcono krajom socjalistycznym. Odnajdziemy więc szkic pióra polskiego historyka, J. Pawłowicza, mający zresztą charakter popularny, oraz P. Kostikowa informacyjny o najważniejszych wydarzeniach z historii PZPR³⁶. Z innych krajów socjalistycznych jest mowa o Czechosłowacji (wydarzenia lutowe 1948 r.). Węgrzech (rolnictwo i rola kierownicza WSPR), Kubie (zasadnicze kierunki rozwoju, poszukiwanie form i metod gospodarczych, nowe społeczeństwo) oraz NRD (rola i miejsce NRD w świecie społecznym)³⁷. W sumie jednak artykuły o państwach socjalistycznych ani liczbą, ani poziomem nie dorównują problemowej grupie radzieckiej okresu powojennego.

W tej ostatniej wymienić trzeba dobrze udokumentowany, syntetyzujący szkic S. Sieniawskiego o klasie robotniczej w ZSRR³⁸, dwa artykuły o rolnictwie³⁹, wreszcie szkic o stanie przemysłu na terenach wyzwolonych zaraz po zakończeniu działań wojennych oraz o wyrównywaniu się poziomu kultury w republikach radzieckich⁴⁰. Wydaje się, że część wymienionych tu artykułów, zwłaszcza Sieniawskiego, Gorbaczowa i Drobiżowej, zasługuje na baczną uwagę tych historyków, którzy badają powojenne dzieje ZSRR. Wymienieni tu autorzy nie wysuwają jakichś nowych, oryginalnych koncepcji, lecz w pracach swych (prócz Sieniawskiego, dopracowującego się syntezy) przytaczają duży i przyznać trzeba interesujący materiał faktyczny.

Liczba publikacji z historii różnych krajów kapitalistycznych rozkłada się równomiernie między USA i inne kraje. W grupie pierwszej znalazły się zagadnienia takie, jak getta murzyńskie w USA, „sprawa” Kennedy’ego i ekstremiści, imperializm

³⁴ O. M. Gorbатов, *SSSR i arabskije strany. (Drużestwiennyye swiazi)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 2, s. 78—90; A. S. Cwietko, *Kulturnyye swiazi miżdru SSSR i KRN i „osobyj” kurs maozedunowskogo rukowodstwa KPK*. „Woprosy istorii” nr 5, s. 37—52; J. W. Władimirow, *K woprosu o sowietsko-kitajskich ekonomiceskich otnoszenijach w 1950—1966 godach*. Ibidem nr 6, s. 46—62.

³⁵ Ibidem, s. 53.

³⁶ J. Pawłowicz, *U istokow Narodnoj Polszy*. Ibidem nr 7, s. 50—59; P. Kostikow, *Bojewoj awangard polskogo naroda*. Ibidem nr 1, s. 26—34.

³⁷ P. I. Riezonow, *Istoriczeskoje znaczenie fiwralskich sobytij 1948 g. w Czechosłowakii*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 1, s. 49—55; L. N. Nieżyński, *Zawierszajuszczij etap socyalisticeskogo prieobrazowanija sielskogo choziajstwa w Wiengrii*. Ibidem nr 4, s. 59—67; L. S. Jagodowski, *Iz opyta socyalisticeskogo stroitielstwa w Wiengrii*. Ibidem nr 5, s. 34—44; B. W. Gorbaczow, *O niekotorych woprosach socyalisticeskogo razwitija Kuby*. Ibidem nr 4, s. 19—32; L. Szttern (Leo Stern), *Gierman-skaja Diemokraticzeskaja Riespublika — wopioszczienije progriessiwnych tradicij niemieckoj istorii*. Ibidem nr 6, s. 28—35.

³⁸ S. L. Sieniawski, *Raboczij klass SSSR w pieriod zawierszenija stroitielstwa socyalizma i pieriechoda k kommunizmu (socyalnyje problemy)*. „Woprosy istorii” nr 2, s. 3—18.

³⁹ W. K. Pałabugin, *Rost tiechniceskoj osnaszczonosti kolchozow RSFSR w pierwyje poslewojennyye goły*. „Istorija SSSR” nr 1, s. 94—101 (liczne tabele); W. S. Pietrienko (Petrenko), *O podgotowkie sielskochoziajstwiennych kadrow na Ukrainie (1946—1965 gg.)*. Ibidem nr 4, s. 80—89.

⁴⁰ J. A. Prichodko, *Etapy wosstanowlenija promyszlnosti w rajonach SSSR, oswożdzionnych ot niemiecko-faszystskoj okkupacji*. „Woprosy istorii” nr 5, s. 25—36; L. M. Drobiżowa, *O sblizenii urowniej kulturnogo razwitija sojużnych riespublik*. „Istorija SSSR” nr 3, s. 61—79 (liczne tabele).

amerykański⁴¹. Autorzy szkiców o gettach murzyńskich i interwencji amerykańskiej w Dominice wyzyskali dość dużo tytułów prasy USA i latynoamerykańskiej, dzięki czemu prace ich, choć nie zawierają nowych elementów, posiadają jednak pewien walor źródłowy. Natomiast publikacja Szamberg'a o rewolucji naukowo-technicznej w USA podejmuje przede wszystkim problem zwiększenia bezrobocia i nieuniknionych — zdaniem Autora — rozruchów. Temat zapoczątkowany przez Szamberg'a redakcja „Nowoj i nowiejszej istorii” zamierza kontynuować i publikować artykuły kontrowersyjne, traktujące perspektywicznie o kierunkach rozwoju Stanów Zjednoczonych.

Z zagadnieniem poruszonym przez Szamberg'a wiąże się artykuł Z. Iwanowej, problemowo jest jednak szerszy, ogarnia bowiem wszystkie kraje kapitalistyczne⁴². Autorka zauważa, że osiągnięcia techniczne w tych krajach nie służą społeczeństwu, lecz określonym grupom, rewolucję techniczną wprzęgnięto w służbę militarystyki i dlatego nie wpływa ona na stopę życiową ludności. Awetian zarysował kilka cech niemieckiego (NRF) neokolonializmu⁴³, a mianowicie antykomunizm, propagowanie dynamizmu jednostki, rasizm, idealizowanie polityki kolonialnej, negatywny stosunek do neutralizmu i nacjonalizmu krajów rozwijających się. Ponadto w jednym artykule poruszono zagadnienia dotyczące Chile (podstawowy tam problem reformy agrarnej), w innym dość ogólnikowo — dotyczące Iranu⁴⁴.

Problematyka leninowska. Z okazji przypadającej w 1970 r. setnej rocznicy urodzin Włodzimierza Lenina, już w 1969 r. rozpoczęto w ZSRR akcję jubileuszową. Szczególne miejsce przypadło w niej słowu drukowanemu. Wszystkie pisma udostępniły swe łamy autorom, którzy mieli coś do powiedzenia na tematy leninowskie. Szerokość tej akcji odzwierciedlają też omawiane czasopisma. Dział leninowski ilościowo góruje zdecydowanie nad wszystkimi innymi. Zamieszczone artykuły, dla jasności obrazu, podzielić można na następujące grupy problemowe: a) wczesny etap działalności Lenina, b) późniejszy etap, c) kwestie narodowe, d) teoria leninowska, e) metodologia, f) dokumenty leninowskie.

W grupie a) opublikowano cztery artykuły⁴⁵, wszystkie o dużym ciężarze gatunkowym. Tak jest w przypadku zasadniczego artykułu W. Moczalowa i S. Tiutiunkina, tak w obu pozostałych, z tym że te ostatnie omawiają materiał bardzo konkretny. Zwłaszcza Sielezniew starał się prześledzić szczegółowo (wspomnienia, pisma Lenina, publikowane już prace, archiwalia) zakres lektury Lenina w latach 1887—1900, jakie z niej Lenin wyciągał wnioski pozytywne i negatywne, jak cegiełkę po cegiełce doda-

⁴¹ E. L. Nitoburg, *Czornyje gietto Amieriki*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 4, s. 33—44; J. F. Oleszczuk, *Kienniedi i „ultra”*. Ibidem nr 2, s. 107—116; J. W. Ananova, *Woorużonnaja intierwiencya SSZA w Dominikanskoj Riespublikie*. Ibidem nr 1, s. 24—37 (cz. pierwsza: Ibidem nr 6); W. M. Szamberg, *Nauczno-techniczeskaja rewolucyja i amierikanskij impierializm*. Ibidem nr 3, s. 8—22.

⁴² Z. P. Iwanowa, *Niekotoryje problemy sowriemiennoj naucznotiechniczeskoj rewolucyji w kapitalistycznych stranach*. „Woprosy istorii” nr 11, s. 65—77.

⁴³ A. S. Awetian, *O niekotorych czertach idieologii zapadnogiermanskiego nieokolonializmu*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 3, s. 71—81.

⁴⁴ J. W. Kowalow, *Christianskije diemokraty i problema agrarnoj rieformy w Czili*. „Woprosy istorii” nr 6, s. 80—95; M. S. Iwanow, *Puti socyjalno-ekonomiczeskogo razwitija sowriemennogo Irana*. Ibidem nr 8, s. 60—76.

⁴⁵ W. D. Moczalow, *W. I. Lenin i wozniknowienije marksizma w Rossii*. Ibidem nr 4, s. 22—37; K. L. Sielezniew, *Izuczenije W. I. Leniny w zarubieźnogo riwolucyionogo opyta i marksistskoj teorii (1887—1900 gg.)*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 4, s. 3—18; G. M. Dejcz, *Woprosy konspiratiwnoj tiechniki „Iskry” w pismach W. I. Lenina 1900—1903 godow*. „Woprosy istorii” nr 9, s. 49—66; S. W. Tiutiukin, *Lenin i wychod bolszewizma na mieždunarodnuju arienu*. „Istorija SSSR” nr 2, s. 29—48.

wał do gmachu swej wiedzy. Autor zwraca też uwagę — czego dowodzi konkretnymi przykładami — że Lenin starał się możliwie głęboko zaznajomić z historią i ruchem robotniczym największych krajów kapitalistycznych, a przetrwioną już wiedzę, poczynione uogólnienia potrafił dostosowywać do warunków rosyjskich.

Grupa b, tj. dot. późniejszego okresu działalności Lenina, jest rozbudowana szeroko i podejmuje różne wątki lat rewolucji październikowej. Przede wszystkim więc Międzynarodówka Komunistyczna: Lenin jako jej inicjator i założyciel, kierowniczka rola przywódcy bolszewików w Międzynarodówce, działalność jej za życia Lenina⁴⁶. Odnajdziemy tu również tematy bardziej szczegółowe, jak kwestia nacjonalizacji w 1918 r., zarządzania rolnictwem w okresie NEPu lub też problem sowchozów za życia Lenina⁴⁷. W teje grupie warto zwrócić uwagę na stosunkowo wycinkowy szkic A. Grunta⁴⁸ który wszakże stawia dość zasadnicze pytanie: dlaczego rewolucja październikowa rozpoczęła się w Piotrogradzie i czy nie mogła się rozpocząć w Moskwie? Autor, idąc za Leninem, analizuje położenie w obu stolicach Rosji i dochodzi do wniosku, że w obu istniały szanse, jednak w Moskwie tamtejszy WRK nie umiał tak zdecydowanie i konsekwentnie przystąpić do działań jak piotrogrodzki. W rezultacie musiało nastąpić opóźnienie akcji, a powstanie musiało pociągnąć za sobą ciężkie walki i dużą ilość ofiar, czego właśnie nie było w Piotrogradzie.

W grupie c (sprawy narodowe) znajdują się m. in. artykuły o Finlandii, Szwajcarii, Łotwie, rosyjskiej Azji Środkowej oraz przegląd bibliograficzny⁴⁹. Z natury rzeczy artykuły powyższego typu mają charakter bardziej „jubileuszowy” niż inne. Dlatego też nie trzeba w nich szukać jakichś nowych myśli i uogólnień, natomiast uważny czytelnik odnajdzie sporo nowych szczegółów i informacji.

W grupie d (teoria leninowska) warto się zatrzymać przy zasadniczym artykule M. Kima o rozwinięciu przez Lenina nauki o klasach i partii⁵⁰. Za punkt wyjścia Autor przyjął tezę, zresztą oczywistą, że Lenin swoje nauki rozwijał wychodząc zawsze od Marksa i Engelsa. Artykuł obrazuje stopniowe pogłębianie, uzupełnianie wiedzy Lenina o społeczeństwie, o siłach nim rządzących. Z poznania tych prawd obiektywnych przywódca rewolucji wysnuwał wnioski ogólne. A więc, wnioskuje Kim, nauka Lenina tkwi głęboko w rzeczywistości, stąd też jej znaczenie, sprawdzone i na-

⁴⁶ K. K. Szyrinia, N. J. Korolew, *Lenin — osnowatiel' Komintierny*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 2, s. 3—19; O. I. Kuroczkina, *Bor'ba Komintierny pod rukowodstwom W. I. Lenina za massy, za spłoczenije i jedinstwo trudiaszczichsia*. „Woprosy istorii” nr 4, s. 5—21.

⁴⁷ R. M. Sawickaja, *W. I. Lenin i nacyonalizacyja promyszlennosti wiesnoj i letom 1918 g.* „Istorija SSSR” nr 3; s. 28—42; E. B. Gienkina, *W. I. Lenin o niekotoryje woprosy rukowodstwa sielskim choziajstwom posle pieriechoda k nepu*. Ibidem, s. 5—27; I. J. Zielonin, *W. I. Lenin i pierwyj opyt sowchoznogo stroitielstwa w SSSR (1917—1924 gg.)*. Ibidem nr 6, s. 26—44.

⁴⁸ A. J. Grunt, *Mogła li Moskwa „naczat”?* (*W. I. Lenin o wozmożnosti naczała wosstanija w Moskwie w 1917 g.*). Ibidem nr 2, s. 5—28.

⁴⁹ I. I. Siukijajnen (Sükijainen), *W. I. Lenin i Finlandija*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 5, s. 3—10; M. M. Koronen, *W. I. Lenin i finskije riewolucyonierzy*. „Woprosy istorii” nr 10, s. 3—17; A. G. Łatyszow, *W. I. Lenin i raboczeje dwiżenije Szwiejcarii w 1914—1917 godach*. Ibidem nr 6, s. 3—19; A. A. Drizul, *W. I. Lenin i borba za spłoczenije riewolucyonychnych sił w Łatwii (1910—1914 gg.)*. „Istorija SSSR” nr 5, s. 24—32; K. A. Gafurowa, *W. I. Lenin i niekotoryje osobiennosti stroitielstwa socyjalizma na Sowietском Wostokie*. „Woprosy istorii” nr 8, s. 33—45; J. A. Zajcewa, *Izdanije leninskich rabot po nacyonalnomu woprosu za gody Sowietsoj vlasti (bibliograficzeskij obzor)*. „Istorija SSSR” nr 2, s. 180—190.

⁵⁰ M. P. Kim, *Razwitije W. I. Leninym marksistskogo uczenija o klassach i partii*. „Woprosy istorii” nr 11, s. 3—27.

dal sprawdzające się w życiu. Inne dwa artykuły poruszają problem kapitalizmu w rolnictwie oraz tradycji w kulturze⁵¹.

Grupa e (zagadnienia metodologiczne) jest najbardziej chyba rozbudowana. Autorów interesowały rozliczne aspekty leninowskiego dziedzictwa, stąd różnorodność sześciu tytułów⁵². Warto tu zwrócić uwagę na walor obszernej bibliografii w trzech odcinkach, redagowanej przez J. Gorodeckiego⁵³. Spośród sześciu artykułów najciekawsze wydają się prace Gorodeckiego, Ryndzińskiego i Gorbunowa. Poruszają one problemy szersze niż pozostałe, a dwie pierwsze mogą nawet służyć pomocą praktyczną historykom polskim zajmującym się badaniem historii i struktury społeczeństwa polskiego. Z grubsza można powiedzieć, że Gorodecki wybija na plan pierwszy kwestię statystyki i książki w ogóle (słowo drukowane), Ryndziński metodę porównań historycznych. Oczywiście, nie wyczerpuje to sposobów „laboratorium” Lenina, ale też mówi bardzo wiele, jak metody każdemu w zasadzie dostępnym mogą prowadzić — jeśli się je stosuje ściśle i konsekwentnie — do wielkich rezultatów.

Pozostaje do omówienia grupa f (dokumenty leninowskie), ilościowo najuboższa, choć merytorycznie bardzo istotna. W piśmie „Istorija SSSR” opublikowano dwa dość skromne zbiorki⁵⁴, w których nie ma co prawda dokumentów pisanych przez Lenina, są za to innych działaczy, często wybitnych (Mikołaj Gorbunow, Gleb Krzyżanowski, Michał Kalinin i in.), wszystkie zaś tyczą poleceń wydawanych przez Lenina. Zbiorek pierwszy (15 dokumentów) obejmuje lata 1921—1922 i porusza kwestie takie, jak głód, elektryfikacja, pomoc specjalistom-rolnikom emigrującym do Rosji rewolucyjnej itd. Zbiorek Bielakowa (9 dokumentów) obejmuje lata 1919—1920, a z kwestii porusza: żniwa na Powołżu, wyżywienie uczestników Kursu Centralnej Szkoły Partyjnej i Radzieckiej, nacjonalizację drukarni moskiewskich, przemysł filmowy.

Wymienione wyżej bardzo liczne i różnorodne publikacje świadczą wymownie o profilu i działalności radzieckich pism historycznych. Warto jednak może powyższy obraz uzupełnić kilku dodatkowymi uwagami. Nie wszystkie bowiem prace drukowane na łamach trzech omawianych czasopism dały się jednoznacznie zakwalifikować do któregoś z wymienionych działów. I tak, zgodnie z umownym podziałem dokonanym na początku omówienia pozostała jeszcze grupa ponad 20 artykułów różnych tematycznie. Wymienić tu trzeba szkiele biograficzne poruszające różne aspekty działalności Waltera Ulbrichta, Ernesta Jonesa, Mahatmy Ghandiego, Stanisława Pestkowskiego, Aleksandry Kollątaj, Ajoya Ghosha, Iwana Tewosjana⁵⁵. Poruszano też

⁵¹ A. M. Anfimow, *Lenin i problemy agrarnego kapitalizma*. „Istorija SSSR” nr 4, s. 3—25; W. W. Gorbunow, *Lenin i problema prijemstwiennosti w processie formirowanija socyjalistycznej kultury*. „Woprosy istorii” nr 8, s. 17—32.

⁵² J. N. Gorodecki, *Leninskaja laboratorija issledowanija istorii sowietskogo obszczestwa*. Ibidem nr 12, s. 3—24; W. W. Gorbunow, *O metodike ustanowlenija leninskogo awtorstwa*. „Istorija SSSR” nr 2, s. 124—132; P. G. Ryndziński, *Srawnitielno-istoriczeskije prijomny W. I. Lenina pri izuczenii razwitiija kapitalizma w Rossii*. Ibidem nr 3, s. 43—60; R. J. Jezierow, *Iz istorii sozdaniija knigi W. I. Lenina, Impierializm, kak wysszaja stadija kapitalizma*. „Woprosy istorii” nr 2, s. 19—31; W. A. Lubiszowa, *Wossozdanije archiwa Priedsiedatiela Sownarkoma W. I. Lenina*. Ibidem nr 4, s. 38—50; Z. K. Zwiozdin, *Leninskije principy planirowanija w diejatielnosti Gosplana (1921—1925 gg.)*. „Istorija SSSR” nr 5, s. 3—23.

⁵³ W. I. Lenin jak istorik. Bibliografija sowietskij istoriczeskoj literatury (opracowanie: T. A. Ignatienko, S. S. Tarasowa, redaktor: J. N. Gorodecki). Ibidem nr 4, s. 149—159; nr 5, s. 174—179; nr 6, s. 172—177.

⁵⁴ *Po sledam poruczenij W. I. Lenina* (opracowanie: L. A. Szapiro). Ibidem nr 2, s. 95—109; S. T. Bielakow, *Po sledam poruczenij W. I. Lenina*. Ibidem nr 4, s. 50—58.

⁵⁵ D. Frikke (Dieter Fricke), *Waltier Ulbricht kak istorik giermanskogo raboczego dwizenija*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 1, s. 9—14; B. A. Rożkow, *Erniest Dżons - odin iz pierwych proletarskich riwolucyonierow*. Ibidem nr 2, s. 55—64; E. N. Ko-

kilkakrotnie tematykę ruchu robotniczego, od światowego systemu socjalistycznego poczynając, przez wskazania Engelsa, różne kwestie Międzynarodówki Komunistycznej, po ruch robotniczy w Austrii i na kontynencie afrykańskim⁵⁶. Z zagadnień międzynarodowych poruszono problem Dunaju oraz badania w ZSRR nad najnowszą historią USA⁵⁷.

Z kwestii metodologii odzwierciedlenie znalazły zagadnienia badań struktur społecznych, roli czynnika politycznego w naukach historycznych, wreszcie doświadczeń zebranych w trakcie wydawania dużych prac syntetycznych w ZSRR⁵⁸. Historyk radziecki, J. Kahk, rozważa też pytanie, czy dotychczasowy stan historii oraz nowe metody badawcze, związane z rozwojem nauk ścisłych i techniki w ogóle, pozwalają mówić o „nowej historii”⁵⁹. I odpowiada: „Jeśli pod nazwą nowa historia będziemy pojmować zastosowanie w badaniach historycznych nowych, doskonalszych metod i współczesnej techniki, to nie mamy żadnego racjonalnego powodu, aby negować potrzebę nowej historii. Zupełnie inaczej jednak, jeśli pod tą nazwą pojmuje się zastosowanie jakichś nowych, jakościowo innych zasad i metod pracy badawczej. Wówczas mamy prawo odpowiedzieć negatywnie na powyższe pytanie, z tej prostej przyczyny, że wykorzystanie metod matematyczno-statystycznych lub analizy społeczno-psychologicznej, zastosowanych już przez K. Marksa, F. Engelsa i W. I. Lenina w badaniach historycznych, nie jest dla marksistów czymś zasadniczo nowym. Po prawdzie problem obecnie polega tylko na tym, aby udoskonalić technikę badawczą, a w tym sensie na pytanie o konieczność odnowy nauki historycznej możemy odpowiedzieć twierdząco”⁶⁰.

Wreszcie odnotować tu można jeszcze takie szczegółowe tematy, jak ruch racjonalizatorów i wynalazców w ZSRR oraz cykl przeglądów krytycznych, dotyczących stanu badań różnych aspektów historii ZSRR w krajach zachodnich, historii rewolucji październikowej, rozwoju języków narodowych, problemu agrarnego itd.⁶¹.

marow, *Gandi i russkaja riewolucya*. „Woprosy istorii” nr 10, s. 52—68; A. I. Sizonienko, S. S. Piestkowski — *pierwyj sowietskij polpried w Miękskie*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 5, s. 59—68; G. D. Pietrow, *Aleksandra Kolltaj nakanunie i w gody pierwoj mirowoj wojny (1908—1916 gg.)*. Ibidem nr 1, s. 67—81; L. R. Polonskaja, P. M. Szastitko, *Adżoj Ghosz*. „Woprosy istorii” nr 6, s. 149—157; A. F. Chawin, *Odin iz oragnizatorow bolszoj mietallurgii*, I. F. Tiewosyan. Ibidem nr 7, s. 129—148.

⁵⁶ I. W. Dudinski, *Mirowaja socyjalistyczeskaja sistemi — wopłoszczenije idiej leninizma*. Ibidem nr 5, s. 3—24; K. Iwanow, *F. Engiels o roli narodnych mass w formirowanii nacyj*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 5, s. 18—33; A. I. Sobolew, *Komintiern i aktualnyje problemy kommunistyczeskogo dżiżenija*. „Woprosy istorii” nr 3, s. 3—17; G. K. Kuranow, M. A. Połtawski, *Nowyje knigi po istorii awstrijskogo raboczego dżiżenija*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 3, s. 141—147; S. I. Kuzniecowa, *Afrikanskij raboczij klass w oswieszczenii sowietskoij istoriografii*. „Woprosy istorii” nr 1, s. 49—59.

⁵⁷ K. P. Woszczenkow, *K istorii woprosa o diemokraticzeskom rieszenii dunajskoj problemy*. Ibidem nr 7, s. 75—88; N. N. Bolchowitinow, *Niekotoryje itogi i zadaczi izuczenija nowoj istorii SSZA w Sowietском Sojuzie*. „Nowaja i nowiejszaja istorija” nr 2, s. 39—54.

⁵⁸ A. W. Jefimow, *Struktury obszczestwa i ich modifikacyi*. Ibidem nr 6, s. 36—51; A. O. Czubar’jan, *Itogi mieżdunarodnogo Sowieszczanija kommunistyczeskich i rabaczich partij i zadaczi istoriczeskoi nauki*. „Woprosy istorii” nr 9, s. 3—13; P. W. Wołobujew, I. M. Puszkarowa, *Ob osnovnych naucznych itogach podgotowki szestiotomnogo akademičeskogo truda po otieczestwiennoij istorii*. Ibidem nr 12, s. 25—40 (w większości poświęcona historii Rosji sprzed XIX w.).

⁵⁹ J. Kahk, *Nużna li nowaja istoriczeskaja nauka?* Ibidem nr 3, s. 41—54.

⁶⁰ Ibidem, s. 53—54.

⁶¹ G. M. Aleksiejew, *Dżiżenije izobrietatielej i racyonalizatorow w SSSR*. Ibidem nr 9, s. 30—48; L. S. Gaponienko, A. N. Sacharow, G. L. Sobolew, *Wielkij Oktjabr*,

W sumie, z lektury trzech omówionych pism wynika kilka wniosków ogólnych: po pierwsze, w pismach wyraźnie się zaznaczała tendencja jubileuszowa, z okazji rocznicy leninowskiej, po drugie, niemniej wyraźną przewagę zdobyły tematy związane z okresem powojennym, przy czym nie unikano tak trudnych zagadnień, jak Bliski Wschód i Chiny, po trzecie, rzuca się w oczy zróżnicowana tematyka, podejmowanie wątków „egzotycznych”, co jednak nie zawsze wychodziło na dobre, ponieważ dużą ilość publikowanych tekstów cechowała wąska baza źródłowa, skąpa ilość oryginalnych tez i wniosków, po czwarte, w odróżnieniu od lat ubiegłych (choć i uprzednio nie zawsze) w 1969 r. nie ma szerszej dyskusji, ani żadnego cyklu tematycznego (z wyjątkiem kilku przeglądów krytyczno-historiograficznych). Trudno jednakże wymagać, aby w działalności wydawniczej stosowano zawsze utarte schematy. W końcu chodzi właśnie o artykuły różne i dobre, a takich dopatrzeć się można sporo w każdym z omówionych pism.

i jego sowriemiennyje burżuaznyje kritiki. Ibidem nr 1, s. 3—25; M. I. Isajew, O. B. Gobietii, *Problemy razwitija nacyonalnych jazykow w SSSR w oswieszczenii burżuaznych awtorow.* Ibidem nr 10, s. 38—51; M. F. Puzrina, *Nowyje maniewry burżuaznych sowietologow-agrarnikow.* „Istorija SSSR” nr 1, s. 175—188; I. P. Rachmanowa, A. M. Sacharow, M. R. Tulczynski, *Ob oswieszczenii istorii SSSR w szkolnych uczebnikach i posobijach FRG.* Ibidem nr 3, s. 188—202.